

Unødvendig med misjon overfor jøder? En sammenligning av ulike kirker og organisasjoners syn¹

HANS MORTEN HAUGEN

”Jeg kan ikke si at det er nødvendig for en jøde å tro på Jesus for å bli frelst. Som jøde er man allerede i et paktsforhold til Gud.”²

Dette utsagnet fra en person som på vegne av Den lutherske kirke i Niedersachsen har vært ansvarlig for dialogarbeidet med jødene, representerer holdninger som vinner gradvis større utbredelse. Hans begrunnelse er at ”hvis man tar på alvor at jødene er Guds folk, så kan man ikke hevde at jødedommen ikke er deres frelsesvei.”³

En av flere utfordringer for misjon blant jøder har vært at anerkjennelse som jøde i staten Israel tradisjonelt har vært knyttet til religion. Ens religion har derfor vært avgjørende for ens statsborgerskap. Dette er nå under forandring, etter at en dom fra 2008 erkjenner at også messianske jøder kan bli israelske statsborgere, gitt at de har jødisk far.⁴

Artikkelen går ikke nærmere inn på det historiske forholdet mellom kristne og jøder, som har vært preget av omfattende diskriminering og forfølgelse av jøder. Kristendommens histo-

rie er en historie om antisemittisme.⁵ Denne historien er av stor betydning for å forstå reaksjoner fra jøder mot kristne.

Videre inneholder artikkelen ingen egen analyse av de sentrale bibelstedene for å finne svar på hva som er den spesielle rollen for Israel etter Jesu soningsdød. Framfor å gi en ufullstendig gjennomgang av Romerbrevet kapittel 9 til 11, vises det til Jakob Jervells gjennomgang av Romerbrevet og Prinsippdokumentet fra Den Norske Israelsmisjon.⁶

Artikkelen vil etter en begrepsmessig avklaring gjøre rede for hva ulike kirker og organisasjoner sier om jøders tro på Jesus Kristus for sin frelse. Artikkelen vil ta for seg Den katolske kirke, Kirkenes Verdensråd, Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet, Den tyske kirke (EKD) og Lausanne Consultation on Jewish Evangelism (knyttet til Lausannebevegelsen).

Avklaringer: Israel, misjon, proselytisme, konvertering og evangelisering

Begrepet 'Israel' har mange betydninger, og i denne sammenheng brukes Israel primært om Guds paktsfolk. Hvor det vises til den moderne stat Israel sies dette eksplisitt. Det gammeltestamentlige begrep Israel brukes i dag synonymt med begrepet jøder. Det er problematisk å føre paktsløftene til Abraham og hans etterkommere *direkte* over på dagens jøder.⁷ Blant annet har hele folkegrupper gått over til jødedommen, eksempelvis kazarene som bodde nord for Kaukasus, og tok jødedommen som statsreligion midt på 700-tallet.⁸ Likevel bygger artikkelen på at jødene har en spesiell plass i Guds frelsesplan, og at pakten ikke er opphevet som følge av Jesu komme, men at pakten må forstås gjennom Jesus Kristus.⁹

Misjon kan defineres som all aktivitet for å formidle en religion eller et livssyn og invitere andre til å akseptere denne religionen eller dette livssynet. Jesus brukte selv ikke ordet misjon, men utfordret til å være 'disipler' og 'vitner'.¹⁰

Proselytt er et gresk ord som betyr 'en som har ankommet'. En vanlig definisjon av proselytisme er å oppnå tilslutning til egen tro blant personer som allerede har en tro, enten dette er en annen konfesjon eller en annen religion. Motstanden mot proselytisme er klar i kirkelige organer.¹¹

Konvertering i religiøs sammenheng betyr å skifte religion

eller livssyn, men i Den katolske kirke brukes systematisk uttrykket «konvertitt» også om personer som kommer til Den katolske kirke fra andre kristne kirker. En helhetlig forståelse av konvertering kommer til uttrykk blant annet i Kirkenes Verdensråds dokument fra 1982.¹²

Evangelisering brukes om forkynnelse om Jesus slik han blir gjort kjent gjennom de fire evangeliene, men i sin videre betydning handler evangelisering om forkynnelse av kristendommen, noe som også må inkludere Det gamle testamentet. Det er Jesu ord om hva som fører til frelse som er det sentrale i denne artikkelen, men det er samtidig ingen mennesker som kan med full visshet kjenne hele Guds frelsesplan.¹³

Som følge av at uttrykket misjon fortsatt er mest brukt, vil begrepet misjon bli brukt i artikkelen. Artikkelen bygger på at misjon, praktisert uten tilbørlig press eller manipulasjon, er fullt ut legitimt og i samsvar med menneskerettighetene. Ønsket om bevaring av kollektive identiteter er legitimt, men kan ikke utøves på måter som setter religionsfriheten og ytringsfriheten til side.¹⁴

Vi skal nå se på hva ulike kirker og kirkelige organisasjoner sier om misjon blant jøder, og det er naturlig å starte med den største av dem.

Den katolske kirke: Unødvendig med misjon blant jøder og bedret forhold til staten Israel

Avgjørende for forholdet mellom Den katolske kirke og jødiske organisasjoner var *Nostra Aetate*,¹⁵ en erklæring fra Det andre vatikankonsil om Den katolske kirkes relasjoner med ikke-kristne religioner. I erklæringens avsnitt 4 om jødene heter det at kirkens tro stammer fra patriarkene; at jøder og hedninger er forsonet gjennom korset;¹⁶ at Jesus Kristus og apostlene stammer fra jødene; at jødene er elsket av Gud selv om de avviste evangeliet; og at jødene ikke på noen måte har skyld i Jesu lidelse og død. De fleste henvisninger er til Romerbrevet kapittel 11, og det vises også til Luk 19,44 ('ikke forsto at tiden var kommet da Herren gjestet deg'), for å synliggjøre avvisningen av Jesus som Messias.

Det er også av betydning for forholdet mellom jødedom og Den katolske kirke at det i 1965 også ble gjort endringer av

Den katolske kirkes langfredagsliturgi, hvor det gjennom mange hundre år hadde stått 'perfidi Judaei', bokstavelig oversatt 'ikketroende jøder'.

Det første formelle dialogmøtet skjedde i 1970, og foregår nå i regi av 'International Catholic-Jewish Liaison Committee' (ILC), bestående av Vatikanets Kommisjon for religiøse relasjoner med jødene og Den internasjonale jødiske komiteen for interreligiøse konsultasjoner (IJCIC).¹⁷ Tre områder ble allerede ved etableringen av ILC identifisert som 'betydelige problemer', nemlig historien, misjon blant jøder og synet på staten Israel.¹⁸ Etter pave Johannes Paul II sitt besøk i Israel i april 2000, tok paven initiativ til en fast årlig konsultasjon mellom Vatikanet og overrabbinatet i Israel. Overrabbinatet fikk klare politiske signaler fra israelske myndigheter om å samtykke til dette.

Det er til nå holdt 20 møter,¹⁹ det siste i Budapest i 2008. Det 6. møtet, holdt i 1977, hadde temaet 'Mission and Witness of the Church (Should it proselytize Jews?)', men det ble ikke avgitt noen slutterklæring fra dette møtet. Det 17. møtet, holdt i 2001, hadde religionsfrihet som tema. Her er ikke spørsmålet om forkynnelse tydeliggjort. Snarere er det lagt vekt på beskyttelse av religiøse bygg, respekt for personer tilhørende en annen religion, og generell toleransefremming. Den formuleringen som kommer nærmest forkynnelse overfor andre er erkjennelsen av retten til å "show the implications of one's beliefs for society...".²⁰ Dette kan ikke forstås som å omfatte en generell støtte til misjonering eller evangelisering; til det er formuleringen for vag.

Det generelle arbeidet overfor andre religioner har gradvis dreid over fra proklamasjon til dialog,²¹ men i det hittil siste prinsippdokumentet sies det også at dialog ikke har forrang over proklamasjon.²² Dette dokumentet sier også at evangelisering viser til kirkens samlede oppdrag, og er derfor bredere enn proklamering, og at fokuset er Jesus Kristus som verdens frelser.²³ Et eget avsnitt handler spesielt om Israel som det utvalgte folk, hvor det heter at denne utvelgelsen utgjør et særlig oppdrag, og videre at profetene presenterte et gradvis mer universalistisk frelsesbudskap.²⁴ Videre pekes det på at frelsen er tilgjengelig for alle, også for dem som forblir ubevisste om at Jesus Kristus er kilden til deres frelse.²⁵ Det heter også at

interreligiøs dialog og proklamering, selv om de ikke er på samme nivå, er begge autentiske elementer av kirkens evangeliseringsoppdrag.²⁶ Det må altså forstås som at proklamering aldri må bli mindre sentralt enn dialog. Til sist heter det at dialog med ulike religioner krever ulik tilnærming.²⁷

Med andre ord: Dersom møtet med personer av en annen religion bare handler om dialog, og ikke om proklamasjon, er dette ufullstendig. Snarere heter det at begge er en viktig del av kirkens oppdrag, og at dialogen ikke må stå i veien for proklamasjonen.

Den katolske kirkes katekisme har forsøkt å forklare avvisningen av Jesus blant jødiske religiøse autoriteter: "Jesus ba de religiøse myndigheter i Jerusalem om å tro på ham fordi han gjorde Faderens gjerninger. [...] Et slikt krav om omvendelse stilt overfor en så overraskende oppfyllelse av profetiene, gjør det mulig å forstå Sanhedrins tragiske misforståelse av Jesus: De mente at han fortjente dødsstraff for blasfemi."²⁸

Denne utlegningen forsøker å si to ting på samme tid. For det første at det var forståelig at Sanhedrin avviste Jesus som Guds sønn. For det andre at det var tragisk at de misforsto hvem han var. I den kristne forståelsen av frelsen er det imidlertid slik at dersom Jesus ikke var blitt korsfestet, ville han ikke ha kunnet sone for alle menneskers synder.

Nyere utsagn legger langt mindre vekt på denne jødiske avvisningen av Jesus Kristus. Den kanskje tydeligste avklaringen om synet på misjon blant jøder, ut fra en forståelse av jødernes frelse, er kommet fra kardinal Kasper, under en tale holdt for Vatikanets kommisjon for religiøse relasjoner med jødene i 2002. Deler av talen gjengis på engelsk:

[B]oth readings and both interpretations, the Jewish rabbinical and the Christian one, are possible and legitimate. What reading we choose depends on what faith we have chosen. For both of us this sacred text is an open text pointing out to a future which will be determined by God alone at the end of time. [...] This does not mean that Jews in order to be saved have to become Christians; if they follow their own conscience and believe in God's promises as they understand them in their religious tradition they are in line with

God's plan, which for us comes to its historical completion in Jesus Christ.²⁹

Et usedvanlig klart budskap om at misjon overfor jøder ikke er nødvendig kommer til uttrykk i denne talen. Det er likevel for enkelt å si at dette nå er det eneste synspunktet på misjon blant jøder som er rådende i Den katolske kirke, men punktene i talen går likevel langt i retning av å underkjenne viktigheten av misjon blant jøder.

Også i nyere tid har katolske liturgier skapt problemer i forholdet mellom Den katolske kirke og jødiske organisasjoner. Etter at pave Benedict XVI godkjente på nytt en bønnebok som under en henvisning til jødene sier "Må vår Gud og Herre opplyse deres hjerter" ble dette tolket som å åpne for misjon blant jøder. Det ble fra katolsk hold forsikret om at denne bønnen knyttet seg til endetidsteologi, og kunne i følge lederen av IJCIC, David Rosen, ikke tas til inntekt for "...nåtidig proselytisme. Uttrykket innvirker ikke på jødisk-kristne relasjoner, og forandrer vissevis ikke kirkens totale motstand mot proselytisme."³⁰

Det er en generelt positiv vurdering av Den katolske kirke hos jødiske organisasjoner, blant annet hos den sentrale jødiske organisasjonen på verdensplan, World Jewish Congress. Dette må blant annet forklares med at Den katolske kirke i den konkrete dialogen med jøder ikke tar aktivt til orde for misjon blant jøder, selv om det erkjennes på generelt grunnlag at misjon er en del av det kristne oppdraget. Det er derfor rimelig å forstå at aktiv misjon blant jøder ikke lenger er offisiell linje i Den katolske kirke, selv om dette ikke innebærer en nedvurdering av misjon generelt.

Kirkenes Verdensråd: Fra misjon til dialog?

Den første generalforsamlingen i Kirkenes Verdensråd understreket "universaliteten i Herrens oppdrag gjennom å inkludere det jødiske folk i [kirkenes] evangelistiske arbeid."³¹ Vedtaket understreket videre 'tilpasset opplæring' av dem som skulle arbeide blant jøder. Videre ble Kirkenes Verdensråd bedt om å stimulere og gi støtte til sine medlemskirker i dette arbeidet.³² Vedtaket inneholdt også en generell oppfordring om jødisk-

kristen dialog, med utgangspunkt i de ”mange komplekse problemene som finnes i forholdet mellom kristne og jøder.”³³ Det er dialogarbeidet som har vært Kirkenes Verdensråds foretrukne tilnærming til jødene, med en formalisert dialog siden 1968, mens det i langt mindre grad er lagt vekt på å stimulere og gi støtte til medlemskirkene i deres misjonsbestrebelser.

Også senere generalforsamlinger har avgitt uttalelser om forholdet til jødene, blant annet i 1961, med særlig fokus på anti-semittisme.³⁴ Uttalelser i 1975, 1983 og 1998 har handlet om Jerusalem,³⁵ som erkjennes å være en hellig by for tre religioner. Kirkenes Verdensråds mest omfattende redegjørelse om forholdet mellom kristne og jøder finnes i dokumentet 'Ecumenical Considerations on Jewish-Christian Dialogue'.³⁶

Dokumentet sier aldri eksplisitt at frelsen kan oppnås utenom gjennom Jesus Kristus. Det tydeligste uttrykket for dette er at det samme avsnittet som sier ”Gud, som først lagde en pakt med Israels folk...” ikke knytter denne pakten direkte til frelse. Snarere vektlegges at kirken ”finner i skriftene i Det gamle og Det nye testamentet den nødvendige autoriteten for frelsen.”³⁷ I kapitlet om kristent vitnesbyrd gis en beskrivelse av ulike strategier, mer enn at Kirkenes Verdensråd selv gir uttrykk for sin strategi. Det mest relevante avsnittet sier:

There are Christians who view a mission to the Jews as having a very special salvific significance, and those who believe the conversion of the Jews to be the eschatological event that will climax the history of the world. There are those who would place no special emphasis on a mission to the Jews, but would include them in the one mission to all those who have not accepted Christ as their Saviour. There are those who believe that a mission to the Jews is not part of an authentic Christian witness, since the Jewish people finds its fulfillment in faithfulness to God's covenant of old.³⁸

De tre ulike strategiene står ukomentert. Det er vanskelig å utlede noen klare konsekvenser av omtalen av denne store bredden av strategier. Likevel er det rimelig å hevde at dersom noen av disse strategiene var blitt vurdert å være i klar strid med det Bibelen ellers lærer, er det rimelig å forvente at Kirkenes Verdensråd ville ha uttrykt dette.

En rekke konsultasjoner om forholdet mellom jøder og kristne er blitt holdt, mange med et regionalt fokus.³⁹ Det er imidlertid ikke funnet noe spesifikt om misjon blant jøder i de nyeste misjonsdokumentene fra Kirkenes Verdensråd.

På samme måte som for Den katolske kirke foregår det regelmessige dialogmøter på høyt nivå mellom Kirkens Verdensråd og Den internasjonale jødiske komiteen for interreligiøse konsultasjoner (IJCIC). Det er også kontakt med andre jødisk-kristne kontaktorganer.

Den sentrale jødiske organisasjonen på verdensplan, World Jewish Congress, vurderer ortodokse og protestantiske kirker mer negativt enn Den Katolske Kirke: "Framgangen er imidlertid langsom hva gjelder ortodokse og protestantiske kirker. Den desentraliserte naturen i disse kirkene og visse politiske spørsmål knyttet til Midt-Østen er hindre for å komme videre."⁴⁰ Det spesifiseres at det er særlig kirker i Midt-Østen og den såkalte 'tredje verden' som har preget noen av beslutningene til Kirkenes Verdensråd.⁴¹

Her framgår det at det er Midtøsten-konflikten og den fragmenterte kirkestrukturen, og ikke holdningen til jødemisjon som er hovedforklaringen på at 'framgangen er langsom'. Det virker samtidig som om Kirkenes Verdensråd ikke er like entydig som Den katolske kirke i å markere skepsis mot misjon blant jøder. Det er imidlertid en kirke som er med i Kirkenes Verdensråd som har gått langt i å avvise nødvendigheten av misjon blant jøder, nemlig Den tyske evangeliske kirke, som vi skal se nærmere på under, etter en gjennomgang av Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet.

Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet: Antyder en avvisning av to separate veier til frelse

To dokumenter har behandlet de protestantiske kirkenes forhold til Israel, *The Church and Jesus Christ* fra 1994 og *The Church and Israel* fra 2001. En oppsummering av disse dokumentene kom i 2009.⁴² Begge disse bringer sammen erfaringer gjort i hovedsakelig vesteuropeiske stater i møte med det jødiske folket.

1994-dokumentet har et underkapittel med tittelen "The election as the basis of the mission of the church – the church as

the people of God'. Her heter det: "Dette løftet til Israel har ikke blitt ugyldig gjennom Kristi komme siden Gud i sin trofasthet holder sine løfter (Rom 11:2, 29)."⁴³ Dette betyr at paktløftene forstås å stå ved lag. Samme dokument sier også at av de temaene man må ta inn i jødisk-kristen dialog er "jødenes bekjennelse av den ene Gud, og de kristnes bekjennelse av Gud Fader, Sønn og Hellig ånd."⁴⁴ Dette kan ikke tolkes som verken en tydelig invitasjon til misjon eller som en avstandstaken til misjon blant jøder.

2001-dokumentet har en omfattende redegjørelse for hvorvidt det finnes to veier til frelse, en som etablerer forholdet til Gud gjennom paktsløftene og en som etablerer forholdet til Gud gjennom tro på Jesus Kristus. For å gi rom for det sentrale resonnementet gjengis ett avsnitt i sin helhet på engelsk:

To speak about 'two ways' emphasizes that Israel's way to God is not of less value than the Christian way. However, the Christian faith cannot simply speak about two parallel ways, side by side but unrelated, when referring to God's revelation and God's saving will. On the contrary, it must bear in mind the significance of Jesus Christ for both, for the Jews and for the people of the 'nations'; but it also has to take into account that this significance already differed in the New Testament and differs in another way in the present, in the sense that the Jews already know the one living God, who had first to be made known to people from the world of the nations (1 Thess. 1:9f). The theory of the 'two ways' also ignores how Christianity originated within and was a product of Judaism. From the very beginning, there were Jews who confessed Jesus of Nazareth as their Messiah/Christ and there are still some today.⁴⁵

Dette avsnittet må forstås som at det er feil å operere med en frelsesvei som ser helt bort fra Jesus, og at Jesus er den som knytter frelsesveiene sammen. Det avgjørende spørsmålet er da hvor stor grad av erkjennelse jøder må ha om Jesus Kristus som avgjørende også for deres frelse. Dokumentet sier også at det er ikke snakk om to pakter, men en *fornyelse* av den opprinnelige pakten gjennom Jesu Kristi komme, slik at pakten nå

gjelder alle, der både Israel og Kirken representerer 'Guds folk' gjennom Guds utvelgelse.⁴⁶ Det vises videre til Romerne 11.23, som i 2001-dokumentet tolkes slik at det å *ikke* tro på Jesus Kristus innebærer "deres endelige avvisning."⁴⁷ Den betingelsen som ligger inne i det aktuelle bibelverset ("dersom de ikke holder fast på sin vantro") blir ikke problematisert, men denne betingelsen er rimelig å forstå som at det er et krav om en form for erkjennelse av Jesu Kristi frelsesgjerning.

Dokumentene er ikke bastant konkluderende, men jeg finner at dokumentene likevel må forstås som å antyde en avvisning av en separat paktsvei til frelse. Når jeg bruker det relativt svake uttrykket 'antype' er dette blant annet basert på at når det å dele hverandres tro, blir omtalt mot slutten av 2001-dokumentet, skjer dette uten en presisering av at det å erkjenne Jesu Kristi frelsesgjerning er nødvendig for jødernes frelse.

Disse to dokumentene er vedtatt også på vegne også av de 23 medlemskirkene i Den tyske evangeliske kirke, som også er med i Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet, men flere av de tyske kirkene har nå endret sin forståelse, som vi skal se under.

Den tyske evangeliske kirke:

Paktsløftene gjør misjon unødvendig

Den tyske evangeliske kirke (Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD)) består av i alt 23 såkalte 'Landeskirchen'. EKD er en overbygning, der medlemskirkene har stor grad av selvstendighet. Det erkjennes at dette utvalget ikke yter rettferdighet til den lutherske kirkefamilien,⁴⁹ men gir samtidig den klarreste analysen av nyere forståelser av misjon blant jøder blant *enkelte* lutherske kirker.

Dokumentet 'Wort zur Judenfrage' som ble utgitt av Bruderrat i EKD i 1948, sier tydelig at "Kristus har dødd og oppstått for frelsen for det jødiske folk."⁵⁰ Dette må forstås som at det ikke åpnes for to ulike frelsesveier for jøder og for andre i dette dokumentet. Bare to år senere vedtok Synoden i EKD en uttalelse med samme tittel.⁵¹ 1950-vedtaket er betydelig kortere enn 1948-vedtaket. Det er 1950-vedtaket nyere uttalelser fra EKD viser til.

I 1980 vedtok Synoden i Evangelische Kirche im Rheinland

en tekst der man sier at man er overbevist om at "...kirken i sitt vitnesbyrd overfor det jødiske folk ikke kan ivareta sin misjon slik som overfor andre folk."⁵² Som et premiss for denne forståelsen erkjennes det "...at kirken gjennom Jesus Kristus er kommet inn i pakten med hans [Jesu] folk."⁵³ Innledningsvis siteres det fra Romerbrevet 11,18b: "...husk at det ikke er du som bærer roten, men roten som bærer deg."

Utsagnene sier først og fremst at jødene som paktsfolk har sin relasjon til Gud gjennom pakten. Denne direkte relasjonen må forstås å gjøre Jesu forsoningsverk mellom mennesker og Gud unødvendig for det jødiske folk, siden jødene allerede har del i fellesskapet med Gud. Gjennom Jesus kan de andre folkene få del i dette Gudsfellesskapet som jødene allerede har del i.

Det tydeligste uttrykket for en tilsvarende forståelse innenfor hele EKD ble presentert på EKDs synode i 2000. Her heter det at jødene er vitner om Gud,⁵⁴ og at "vår utvelgelse i Kristus er en utvelgelse gjennom den samme Gud som har utvalgt sitt folk Israel."⁵⁵ At dette åpner for to separate frelsesveier for kristne og jøder blir enda tydeligere i avsnitt 6, hvor det presiseres hva som gjelder 'for oss kristne'. Det er vanskelig å tolke sammenstillingen av to to 'utvelgelsene' som å ikke innebære at nettopp jødenes utvelgelse gjennom paktsløftene er deres frelsesvei.

Også i Den tyske evangeliske kirkes presentasjon av jødemisjon blir det framholdt at det er forskjell i hedninger og jøders opprinnelige forhold til Gud, og jødene allerede har fellesskap med Gud gjennom paktene, som ikke er blitt endret som følge av at jødene har avvist Jesus som Messias.⁵⁶ Derfor sier studieheftet fra EKD at det må stilles kritiske spørsmål ved nødvendigheten av å drive misjon blant jøder.⁵⁷ Samtidig erkjennes det at det finnes 'grupper av evangeliske kristne' som ikke vil ta avstand fra jødemisjon.⁵⁸

Også navneendringer i Den tyske evangeliske kirke har nedtonet betydningen av misjon blant jøder. Organisasjonen som tidligere het 'Evangelisch-lutherischen Zentralverein für Mission unter Israel' heter nå 'Evangelisch-lutherische Zentralverein für Zeugnis und Dienst [vitnesbyrd og tjeneste] unter Juden und Christen'. Denne navneendringen innebærer at det ikke legges

lokk på å formidle sin tro, men at dette ikke skal inngå i en overordnet misjonsstrategi.

Hermann Barth, som er Präsidert i 'Kirchenamt der EKD', finner at 16 Landeskirchen har vedtatt uttalelser om Kirken og Israel, og for sju av kirkene har dette innvirket på deres kirkeordning eller kirkeforfatning. Eksempelvis sier Den luthersk-reformerte kirke at Gud "har i Jesus Kristus tatt Kirken inn i sin pakt."⁵⁹ Den evangeliske kirke i Pfalz sier: "Gjennom sin Herre Jesus Kristus vet Kirken at den er del i Guds forløsningshistorie med sitt først utvalgte folk Israel."⁶⁰ Vi finner altså at pakts-tenkningen og betydningen av at Kirken gjennom Kristus får del i denne pakten, er dominerende innenfor de tyske kirkene. Denne paktsforståelsen avviker fra Den Norske Israelmisjon, som sier: "Det er *Jesus-troende* jøder som utgjør kjernen i Guds folk, og hedningene blir innlemmet i dette folket."⁶¹

Det erkjennes at jødeutryddelsene under Den andre verdenskrig har vært katalysatoren i den tyske kirkes nye teologi om det jødiske folk.⁶² Det er samtidig ingen tvil om at innflytelsen fra Den tyske evangeliske kirke gjør seg gjeldende også i andre kirker utenfor Tyskland.

Lausanne Consultation on Jewish Evangelism: Paktsløftene gir ikke frelse

Lausannekonferansen i 1980 hadde evangelisering blant jøder som ett av sine seminarer. I etterkant ble det enighet om å avholde regelmessige konsultasjoner. Willowbankkonsultasjonen i 1989 ble arrangert i samarbeid med World Evangelical Alliance (WEA; tidligere World Evangelical Fellowship), hvor 'Willowbankerklæringen om det kristne evangelium og det jødiske folk' ble vedtatt.⁶³ I alt 27 avsnitt fastslår ved hjelp av innledningene 'We affirm' og 'We deny' hva som er rett og feil i møte med det jødiske folk. Det tydeligste avsnittet sier:

Vi bekrefter at det er ukristelig, kjærlighetsløst og diskriminerende å foreslå et moratorium for å evangelisere overfor en del av menneskeheten, og at unnlattelse av å proklamere evangeliet overfor det jødiske folket ville innebære en form for antisemittisme, ved å frata dette folkefelleskapet deres rett til å høre evangeliet. Vi benekter at vi har tilstrekkelige

garantier til å anta eller regne med frelse for enhver som ikke tror på Jesus Kristus.⁶⁴

Også paktsløftene til Israelsfolket omtales i Willowbankerklæringen. Det heter til slutt i avsnitt 13: "Vi benekter at paktsprivilegier alene kan noen gang bringe frelse til ikke-troende som ikke søker å gjøre bot." Tilsvarende tydelighet om at paktsløftene ikke er tilstrekkelige, finnes i avsnitt 15 og 16. Willowbankerklæringen har fått kritikk fra representanter fra jødiske organisasjoner og kirkesamfunn som har nedtonet betydningen av misjon blant jøder.⁶⁵ Kritikken er blitt imøtegått av den nåværende lederen av Lausanne Consultation on Jewish Evangelism, som pekte på at Willowbankerklæringen representerte et 'vannskille', og var en 'suksess'.⁶⁶

Det er verdt å legge merke til at selv om Lausannekonferansen i Manila i juli 1989 ikke direkte gav støtte til Willowbankerklæringen, bruker 'Manilamanifestet' nær identiske formuleringer som Willowbankerklæringen under avsnittet 'The Uniqueness of Christ'.⁶⁷ Sluttklæringen fra den siste Lausanne Consultation on the Jewish Evangelism-konferansen (Lake Balaton) sier at Jesus er "...det eneste håp for frelsen for det jødiske folk."⁶⁸ Det må til slutt også nevnes at Berlinerklæringen fra WEA, vedtatt i 2008 har formuleringen 'the Uniqueness of Christ' i tittelen, og sier at tro på Jesus Kristus er 'løsningen' på menneskers syndighet.⁶⁹

Utsagnene i Willowbankerklæringen, Manilamanifestet, Lake Balaton-erklæringen og Berlinerklæringen er en klar utfordring til de tyske kirkene som mener at paktsløftene er jødernes frelsevei.

Konklusjon

Artikkelen har vist at det er en utvikling i kirkene i retning av å erkjenne den helt avgjørende betydningen det jødiske folk har i frelseshistorien. I motsetning til den antijudaismen som har preget den kristne kirke, er dette en positiv utvikling. De kristne kirkene tror videre at Jesu komme og forsoningsverk på korset innebærer at 'hedningekristne' også inkluderes i Guds folk.

For noen kirker er det tilstrekkelig at jødene tror på pakts-

løftene og slik er trofaste mot Gud. For andre kirker er det avgjørende at jødene erkjenner at Jesu frelsesoppdrag også gjelder det folk han selv virket blant, nemlig jødene. Å underkjenne frelsen i Jesus Kristus er forstått å utgjøre en "annen form for erstatningsteologi."⁷⁰ Artikkelen har likevel vist at misjon blant jøder er nedtonet, både i Den katolske kirke og i Kirkenes Verdensråd.⁷¹ Det europeiske kirkefellesskapet har en forsiktig avvisning av to parallelle veier til frelse, mens Lausannebevegelsen og World Evangelical Alliance klart avviser dette. Det er likevel utvilsomt at misjon blant jøder krever helt spesiell tilnærming, med langt større vekt på å løfte fram de bibelske profetier om Jesus, og vise hvordan disse er blitt oppfylt.

Noter

- 1) Tusen takk til Ole Christian Kvarme, Oskar Skarsaune, Torleif Elgvin og Stephanie Dietrich for meget nyttige kommentarer til et tidligere utkast til artikkel. Ansvar for den foreliggende artikkelen er forfatterens alene.
- 2) Den Norske Israelsmisjon 2005.
- 3) *Ibid.*
- 4) En kjennelse fra Israels Høyesterett fra 16. april 2008 (gjengitt i *Mishkan Issue* 55/2008, 5) sier at det å være messiansk jøde er ikke til hinder for å oppnå jødisk statsborgerskap etter tilbakevendingsloven eller statsborgerloven, dersom man har jødisk far (og ikke formelt er jødisk etter jødisk religiøs lov (halacha), der det er morens jødiskhet som bestemmer barnas jødiskhet).
- 5) For to gode bøker på norsk om antijudaisme og antisemittisme, se Foss 1994 og Berg Eriksen et.al 2005; se også Haugen 2006, 432.
- 6) Jervell 1973, 168-217; Den Norske Israelsmisjon 2004.
- 7) Ole Christian Kvarme har i denne sammenheng – i en e-post av 03.12 2008 – gjort meg oppmerksom på at jødiske lærde ofte påpeker at jødedommen i sin etterbibelske form ikke må forstås primært som en bibelsk (for oss: gammeltestamentlig) religion, men snarere som en rabbinsk religion, der den jødiske fortolkning av den hebraiske bibel gjennom Mishna, Talmud og den rabbiniske tradisjonslitteratur er avgjørende og retningsgivende. Dette er, mener Kvarme, "et forhold som alt for ofte overses."
- 8) Koestler 1976.
- 9) Den Norske Israelsmisjon 2004, 14 understreker at det er ett gudsfolk, og at Jesu frelsesgjerning innebærer at hedningene innlemmes i dette folket. Se Mortensen 2008 for en tydeliggjøring av at hele Bibelen må leses og forstås gjennom Jesus Kristus.
- 10) Matt 28,19; Apg 1, 7-8. Tidligere i sitt virke hadde Jesus understreket at

han gjerning skulle være blant jødene (Matt 15.24). Når han forlot disiplene utfordres han dem ved å gjøre misjonsoppdraget universelt, men de jødiske 'kjerneområdene' Jerusalem og Judea nevnes først.

- ¹¹⁾ Se Kirkenes Verdensråd 1997; Den katolske kirke/Kirkenes Verdensråd 1971. Mogensen 2007, 5 sier at det finnes to ulike diskurser om proselytisme: Vestlig, sentrert rundt menneskerettigheter; og russisk, sentrert rundt nasjonal sikkerhet og kulturell identitet.
- ¹²⁾ Kirkenes Verdensråd 1982a, avsnitt 10-13.
- ¹³⁾ Wilson 1990 rapporterer fra misjonskonferansen i San Antonio, USA, i 1989, og i rapporten fra Arbeidsgruppe 1, gjengitt på s. 32, avsnitt 26 heter det: "Vi kan ikke peke på noen annen vei til frelse enn Jesus Kristus. Men vi kan heller ikke sette grenser for Guds frelsende kraft". Se også konklusjonene hos Jervell 1973, 216, som påpeker Guds barmhjertighet, rettferdighet, guddommelighet og suverenitet som det sentrale, og at ingen har noen rett overfor Gud.
- ¹⁴⁾ Den katolske kirke 1965b, avsnitt 2 sier at enhver skal være "...immun fra tvang fra individer eller grupper eller enhver menneskelig makt..."; se også Den katolske kirke/Kirkens Verdensråd 2006, avsnitt 2 og 3, og Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet 2008. Oslokoalisjonen er et internasjonalt nettverk lokalisert ved Norsk senter for menneskerettigheter (SMR), etablert i etterkant av Oslokonferansen om tros- og livssynsfrihet i 1998. Styret oppnevnes av SMR (tre personer), Samarbeidsrådet for tros- og livssynsammfunn (tre personer) og Den norske kirke (en person). Det som kan begrense utøvelsen av ytrings- og religionsfriheten, er at utøvelsen av disse rettighetene strider mot tungtveiende allmennhensyn, som nærmere definert i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, artikkel 18.3 og 19.3. Artikkel 18.3 lyder:
"Fribeten til å utøve en religion eller tro skal ikke være gjenstand for andre begrensninger enn slike som er foreskrevet i lov og som er nødvendig for å beskytte den offentlige sikkerhet, orden, helse eller moral, eller andres grunnleggende rettigheter og fribeter"
 Artikkel 19.3 lyder (utdrag):
"Utøvelsen av de rettigheter [...] kan derfor gjøres til gjenstand for visse begrensninger, som dog må være fastsatt ved lov, og være nødvendige av hensyn til:
 a) Respekten for andres rettigheter eller omdømme.
 b) Beskyttelsen av den nasjonale sikkerhet, den alminnelige samfunnsorden (ordre public), eller den offentlige helse eller moral."
- ¹⁵⁾ Den katolske kirke 1965a.
- ¹⁶⁾ Ef. 2, 14-16.
- ¹⁷⁾ IJCIC er også kontaktorgan med Kirkenes Verdensråd. IJCIC representerer World Jewish Congress, American Jewish Committee, Anti-Defamation League, B'nai B'rith International, Israel Council on Inter-religious Relations, samt representanter fra reformert, konservativ og ortodoks jødedom.
- ¹⁸⁾ World Jewish Congress 2008a. Vatikanets formelle anerkjennelse av staten Israel skjedde først i 1993 gjennom 'Fundamental Agreement between the Holy See and the State of Israel', se <http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAAr->

- chive/1990_1999/1993/12/Fundamental+Agreement+-+Israel-Holy+See.htm.
- ¹⁹⁾ For en oversikt over møtene og temaene fram til det 19. møtet i 2006, samt andre viktige hendelser, se: <http://www.bc.edu/research/cjl/meta-elements/texts/cjrelations/resources/documents/interreligious/ILC2.htm>.
- ²⁰⁾ Den katolske kirke 2001.
- ²¹⁾ Se Den katolske kirke 1984; Den katolske kirke 1991.
- ²²⁾ *Ibid* (1991), avsnitt 3.
- ²³⁾ *Ibid*, avsnitt 8; se også avsnittene 58 og 66. Avsnittene bygger i stor grad på *Evangelii Nuntiandi* (Den katolske kirke 1975).
- ²⁴⁾ *Ibid*, avsnitt 20.
- ²⁵⁾ *Ibid*, avsnitt 29, se også avsnitt 79, hvor det heter: "...the Church's mission extends to all."
- ²⁶⁾ *Ibid*, avsnitt 77; se også avsnittene 80 og 82.
- ²⁷⁾ *Ibid*, avsnitt 87 og 88.
- ²⁸⁾ Den katolske kirke 1997, Section Two, Chapter Two, Article 4, paragraph III ('Jesus and Israel's faith in the one God and Savior'), avsnitt 591 (utdrag). Fotnoter som viser til Joh 10,36-38, Jes 53,1; Mik 3,6 og Matt 26,64-66, er utelatt.
- ²⁹⁾ Gjengitt i Keeler 2003.
- ³⁰⁾ World Jewish Congress 2008d.
- ³¹⁾ Kirkenes Verdensråd 1948, vedtakspunkt 1, første strekpunkt (egen oversettelse).
- ³²⁾ *Ibid*, vedtakspunkt 2, første strekpunkt.
- ³³⁾ *Ibid*, vedtakspunkt 2, tredje strekpunkt.
- ³⁴⁾ Brockway et al. 1988, 12.3
- ³⁵⁾ *Ibid*, 32-33, 45-46 for de to først og <http://www.wcc-coe.org/wcc/assembly/jerus-e.html> for den siste.
- ³⁶⁾ Kirkenes Verdensråd 1982b.
- ³⁷⁾ *Ibid*, avsnitt 2.11.
- ³⁸⁾ *Ibid*, avsnitt 4.5.
- ³⁹⁾ For en oversikt over interreligiøse dokumenter, der 13 handler spesifikt om forholdet mellom kristne og jøder, se: <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/publist.html>. for en oversikt over eldre uttalelser, se Brockway *et al.* (red) 1988.
- ⁴⁰⁾ World Jewish Congress 2008b. Vedtaket 'Minute on economic measures for peace in Israel/Palestine', se <http://www.oikoumene.org/?id=779#c1573>, har møtt kritikk fra jødisk hold. For en oversikt og analyse av andre kirkelige vedtak, se Haugen 2006.
- ⁴¹⁾ World Jewish Congress 2008c.
- ⁴²⁾ Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet 2009.
- ⁴³⁾ Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet 1994, 13.
- ⁴⁴⁾ *Ibid*, 21.
- ⁴⁵⁾ Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet 2001, 122.
- ⁴⁶⁾ *Ibid*, 122-24. Se også 136-37 for klargjøring av at dette er *Guds* utvelgelse, ikke *egne* krav på å være utvalgt. For klargjøring av Israel og kirken som 'Guds folk', se 141-45. Se også Den Norske Israelmisjon 2004, 14.

- ⁴⁷⁾ *Ibid*, 125.
- ⁴⁸⁾ *Ibid*, 151-52.
- ⁴⁹⁾ Artikkelen gir ikke rom for å gå inn i Det Lutherske Verdensforbunds uttalelser om jødene eller analysere Driebergenerklæringen fra 1991, avgitt av European Lutheran Commission on the Church and the Jewish People.
- ⁵⁰⁾ Henrix og Rendtorff (red) 1988, 542 (kapittel II, avsnitt 4).
- ⁵¹⁾ *Ibid*, 549.
- ⁵²⁾ Evangelische Kirche im Rheinland 1980, avsnitt 4(6).
- ⁵³⁾ *Ibid*, avsnitt 4(4).
- ⁵⁴⁾ Evangelische Kirche in Deutschland 2000a, avsnitt 1
- ⁵⁵⁾ *Ibid*, avsnitt 4.
- ⁵⁶⁾ Evangelische Kirche in Deutschland 2000b, avsnitt 3.2.8.
- ⁵⁷⁾ *Ibid*.
- ⁵⁸⁾ *Ibid*, avsnitt 3.1.2.
- ⁵⁹⁾ Barth 2001.
- ⁶⁰⁾ *Ibid*.
- ⁶¹⁾ Den norske Israelmisjon 2004, 14. Israelmisjonens forståelse av det nye Gudsfolket bygger på tre premisser: Frelsen er gjennom Jesus Kristus; Guds utvelgelse av og inngripen med israelittene ledet fram til Jesu komme; og forholdet til Gud som jødene sto i er blitt utvidet til å gjelde for dem som trodde på Jesus blant alle folk.
- ⁶²⁾ Den norske Israelmisjon 2005.
- ⁶³⁾ Lausanne Consultation on Jewish Evangelism 1989.
- ⁶⁴⁾ *Ibid*, avsnitt 23.
- ⁶⁵⁾ Zaretsky 1990; se også Myers 1990.
- ⁶⁶⁾ *Ibid*, 9, 10 og 12.
- ⁶⁷⁾ Tilgjengelig på: <http://www.lausanne.org/manila-1989/manila-manifesto.html>.
- ⁶⁸⁾ Lausanne Consultation on Jewish Evangelism 2007.
- ⁶⁹⁾ Tilgjengelig på: <http://www.lcje.net/berlin.pdf>.
- ⁷⁰⁾ Mortensen 2008, 16 (egen oversettelse).
- ⁷¹⁾ For en drøfting av de ulike uttalelsene fra Kirkenes Verdensråd, se Brockway et al. 1998, 173-76.

Litteratur

- Barth, Hermann 2001: *Die bleibende Erwählung Israels - Auswirkungen auf die Kirchenordnungen der evangelischen Kirche*, http://www.ekd.de/vortraege/barth/barth_010926.html.
- Berg Eriksen, Trond, Håkon Harket og Einhart Lorenz 2005: *Antisemittismens historie fra antikken til i dag* Oslo: Cappelen.
- Brockway, Allan et al. (red) 1988: *The Theology of the Churches and the Jewish People: Statements by the World Council of*

Churches and its Member Churches, Geneve: World Council of Churches.

Den katolske kirke 2001: *International Catholic-Jewish Liaison Committee 17th Meeting, April 30- May 4, 2001*, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrs_tuni/relations-jews-docs/rc_pc_chrstuni_doc_20010504_new-york-meeting_en.html.

Den katolske kirke 1997: *Catechism of the Catholic Church* (second edition), http://www.vatican.va/archive/catechism/ccc_toc.htm.

Den katolske kirke 1991: *Dialogue and Proclamation: Reflection And Orientations On Interreligious Dialogue And The Proclamation Of The Gospel Of Jesus Christ*, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamatio_en.html.

Den katolske kirke 1984: *The Attitude of the Church toward Followers of Other Religions: Reflections and Orientations on Dialogue and Mission*, <http://www.melbourne.catholic.org.au/eic/pdf/art-Interfaith-attitudenonchristian.pdf>.

Den katolske kirke 1975: *Evangelii Nuntiandi (On Evangelization In The Modern World)*, http://www.apostolate.org/apostolate/documents/P6-Evangelization_in_the_Modern_World.htm.

Den katolske kirke 1965a: Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions, *Nostra Aetate*, Proclaimed by His Holiness Pope Paul VI on October 28, 1965, http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html.

Den katolske kirke 1965b: *Declaration on religious freedom, dignitatis humanae, on the right of the person and of communities to social and civil freedom in matters religious* promulgated by His Holiness Pope Paul VI on December 7, 1965, http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_en.html.

Den katolske kirke/Kirkenes Verdensråd 2006: *Report from inter-religious consultation on "Conversion – assessing the reality" 12-16 May 2006*, Pontifical Council for Interreligi-

- ous Dialogue, Vatican City, and the Office on Interreligious Relations & Dialogue of the World Council of Churches*, <http://www.oikoumene.org/index.php?id=2252&L=0>. [Proessen er senere gitt full støtte fra World Evangelical Alliance].
- Den katolske kirke/Kirkenes Verdensråd Joint Working Group 1971: *Proselytism and Relations between Churches*, http://www.prounione.urbe.it/dia-int/jwg/doc/e_jwg-n3_08.html.
- Den norske Israelsmisjon 2005: "Tyske kirker: 'Det jødiske folk trenger ikke Jesus' intervju med Wolfgang Raupart-Rudnick 20. september 2005; <http://www.israelsmisjonen.no/php/visArtikkel.php?id=74>.
- Den norske Israelsmisjon 2004: *Det jødiske folk, evangeliet og løftene: En prinsipperklæring om kirkens forhold til det jødiske folk og om dette folket plass i Guds frelseshistorie*. <http://www.israelsmisjonen.no/aktuelt/aktuelledokumenter/artikkel/article/3547>
- Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet [tidl. Leuenberg kirkefelleskap] 2009: *A Collection of texts on the relationship of the Protestant churches of Europe to Judaism*, <http://www.leuenberg.net/daten/File/Upload/doc-9324-1.pdf>
- Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet [tidl. Leuenberg kirkefelleskap] 2001: *Church and Israel A Contribution from the Reformation Churches in Europe to the Relationship between Christians and Jews*, Leuenberg Documents Vol. 6, Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, <http://www.leuenberg.net/daten/File/Upload/doc-2152-1.pdf>.
- Det europeiske protestantiske kirkefelleskapet [tidl. Leuenberg kirkefelleskap] 1994: *The Church of Jesus Christ: The Contribution of the Reformation towards Ecumenical Dialogue on Church Unity*, Leuenberg Documents Vol. 1, Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, <http://www.leuenberg.net/daten/File/Upload/doc-2180-1.pdf>.
- Evangelische Kirche in Deutschland 2000a: *Kundgebung zu Christen und Juden: 50 Jahre Erklärung von Weißensee; Beschlüsse 5. Tagung der 9. Synode*, <http://www.ekd.de/syno>

- de2000/beschluesse_kundgebungsentwurf_christenjuden.html.
- Evangelische Kirche in Deutschland 2000b: *Christen und Juden III, EKD-Denkschrift Nr. 144*, Hannover: EKD. Det aktuelle kapitlet ('Die bleibende Erwählung Israels und der Streit um die Judenmission') finnes på: http://www.ekd.de/EKD-Texte/christen_juden_2000_c-j3.html.
- Evangelische Kirche im Rheinland 1980: *Zur Erneuerung des Verhältnisses von Christen und Juden*, http://www.ekir.de/ekir/233_36708.php.
- Foss, Øyvind 1994: *Antijudaisme, kirke og misjon*, Oslo: Gylendendal.
- Haugen, Hans Morten 2006: 'Israels okkupasjon og kirkene' i *Kirke og kultur* Årg. 111, Nr. 3, 431-49.
- Henrix, Hans Hermann og Rendtorff, Rolf (red) 1988: *Die Kirchen und das Judentum: Dokumente von 1945 bis 1985*, Paderborn: Bonifatius.
- Jervell, Jakob 1973: *Gud og hans fiender*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Keeler, William H. 2003: *The Catholic Church and the Jewish People*, tilgjengelig på: <http://www.jcrelations.net/en/?item=2037>.
- Kirkenes Verdensråd 1997: *Towards Common Witness: A Call to Adopt Responsible Relationships in Mission and to Renounce Proselytism*, i 'You are the Light of the World': *Statements on Mission by the World Council of Churches*, 42, http://cwme.wcc-coe.org/fileadmin/files/mission_statements_web.pdf.
- Kirkenes Verdensråd 1982a, *Mission and Evangelism: An Ecumenical Affirmation, Commission on World Mission and Evangelism*, i 'You are the Light of the World': *Statements on Mission by the World Council of Churches*, 1, http://cwme.wcc-coe.org/fileadmin/files/mission_statements_web.pdf.
- Kirkenes Verdensråd 1982b: *Ecumenical Considerations on Jewish-Christian Dialogue*, vedtatt av Eksekutivkomiteen i Kirkenes Verdensråd 16. juli 1982, <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/j-crel-e.html>.
- Kirkenes Verdensråd 1948: *Report of Committee IV "Concerns of*

- the Churches*" with its chapter 3, "The Christian Approach to the Jews", <http://jcrelations.net/en/?id=1489>.
- Koestler, Arthur 1976: *The Thirteenth Tribe: the Khazar Empire and its Heritage*. London: Hutchinson.
- Lausanne Consultation on Jewish Evangelism 2007: *Lake Balaton Conference Statement*.
- Lausanne Consultation on Jewish Evangelism 1989: *The Willowbank Declaration on the Christian Gospel and the Jewish People*.
- Mogens S. Mogensen 2007: *Un-edited Notes from Nordic Lutheran Mission Leaders Forum, Sola, Stavanger, April 22 – 24, 2007*.
- Mortensen, Jan 2008: 'Israel and the Land – Continuity and Transformation in Christ', i *Mishkan Issue* 55, s. 7-17.
- Myers, Kenneth 1990: 'Do Jews Really Need Jesus?', *Christianity Today* 8. oktober 1990. Tilgjengelig på: <http://www.christianitytoday.com/ct/2002/augustweb-only/8-12-52.0.html>.
- Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet 2008: *The right to try to convince the other: Missionary activities and human rights*, http://www.oslocoalition.org/mhr_background_eng.php.
- Wilson, Frederick R. 1990 (red): *The San Antonio report: Your will be done: Mission in Christ's way*, Geneve: World Council of Churches.
- World Jewish Congress 2008a: *Inter-Religious: Roman Catholic Church*, http://www.worldjewishcongress.org/intrelig_catholic.html.
- World Jewish Congress 2008b: *Christian Faiths*, <http://www.worldjewishcongress.org/intrelig.html>.
- World Jewish Congress 2008c: *Inter-Religious: Protestant Churches*, http://www.worldjewishcongress.org/intrelig_protestant.html.
- World Jewish Congress 2008d: *Pope ready to issue clarifications on Latin Mass prayer*, http://www.worldjewishcongress.org/news/globalnews/gn_archives/2008/04/gn_080403_pope.html.
- Zaretsky, Tuvia 1990: A Report: *Responses to the Willowbank Declaration, presented to the Seventh Annual Meeting of Consultation Committee of North America Lausanne Con-*

sultation on Jewish Evangelism, <http://www.lcje.net/papers/1990/Zaretsky.pdf>.

Hans Morten Haugen, f. 1971. Cand.Polit (1995) og Dr.Juris (2006) ved Universitetet i Oslo. Har arbeidet ved Mellomkirkeleg råd for Den norske kirke (1996-2002) og i Jerusalem for Kirkens Nødhjelp (2005-06). Er nå 1.amanuensis ved Diakonhjemmet Høgskole. Har blant annet publisert 'Israels okkupasjon og kirkene: Rett til å kritisere - og deinvestere?' Kirke og Kultur 2006 nr 3, 431-49 og 'Når religion blir politikk: Kristensionisme i USA og Norge', Kirke og Kultur 2006, nr 3, 543-64, og skrevet Makt, rett og livsvilkår: Innføring i internasjonale og globale studier, Fagbokforlaget, 2008.

Unnecessary to Evangelize Jews?

A Comparison Between the Views of Different Churches and Organizations.

The article analyses the debate concerning whether the Jews - as a result of their covenantal relationship with God - have access to alternative salvation than through faith in Jesus Christ. The answer to this question differs between the churches and organizations studied: The Roman Catholic Church, World Council of Churches, Community of Protestant Churches in Europe, the churches within the Evangelische Kirche Deutschland (EKD) and the EKD itself, and the Lausanne Consultation on Jewish Evangelism.

In particular, German churches have emphasized the covenantal relationship making traditional missionary activities unnecessary, but as members in the Community of Protestant Churches in Europe, they have also recently confirmed that through Jesus Christ, the Old Testament covenant is not only renewed and expanded, but that the coming of Jesus Christ represents a new covenant. On the one hand, this does not mean that there is no continuity, but rather that there is an uncancelled covenant. On the other hand, the Old Testament covenant cannot be emphasized to the extent that the significance of – and salvation through – Jesus Christ is diminished.